

10. A kisebbségi jogok liberális elméletének romániai fogadtatása

Ha Kymlicka munkáinak és elméletének romániai recepciójáról – a 2000. esztendő végével bezárólag legalábbis – korai volna még beszélni, néhány fontos tanulmányát romániai kiadványok is közreadták, és egy-két mérvadó kritikai reflexióról is számot lehet már adni ez idő szerint.

E sorok írójának öt olyan Kymlicka-tanulmányról van tudomása, amelyek 2001 nyaráig különböző – román és magyar nyelvű – időszakos kiadványokban váltak hozzáférhetőkké a romániai olvasók számára is. A Marosvásárhelyen megjelenő, román nyelvű *Altera* folyóirat két tanulmányát közölte⁴⁶⁹, a Temesvárott megjelenő *A Treia Europă*, valamint a kolozsvári *Korunk* és *Kellék* című kiadványok egy-egy tanulmányt adtak közre a kisebbségi jogok liberális elméletének a szerzőjétől.⁴⁷⁰

A Kymlicka nevéhez fűződő politikafilozófiai elmélettel kapcsolatos értelmező és kritikai reflexiókat illetően pedig Andrei Marga, Adrian Miroiu, Gabriel Andreescu és jelen sorok szerzőjének néhány írását lehet megemlíteni.

Andrei Marga minden bizonnyal az első romániai szerző, aki egy 1997-ben közreadott művében említést tett Kymlickáról, a *kulturális liberalizmus* képviselőjeként mutatván be őt, a *Liberalism, Community and Culture* című kötetben kifejtett gondolatok és elfoglalt elméleti álláspont alapján.⁴⁷¹ A Marga-tanulmány a liberalizmus „jelenkori jelentésvilágában” kívánja eligazítani a romániai olvasót, és ebben a kontextusban Kymlickát – a Michael Sandel nevével fémjelzett *kommunitárius liberalizmus* és a William A. Galston által kidolgozott *célirányos liberalizmus (liberalizmus finalitar)* mellett – „a legtöbb liberális gondolkodó által választott *apriorista megoldásokra*” adható egyik lehetséges válasz kidolgozójaként említi. E megoldások lényege Marga szerint abban áll, hogy „erős normatív előfeltevésekből vezetik le a liberalizmus fontos következtetéseit”, és ebből kifolyólag az „apriorista beállítottsággal” szembehelyezkedő alternatívák – a Kymlicka nevével fémjelzett elméletet is beleértve – „általában véve megmaradnak a liberalizmus keretei között”. Vagyis: nem fordulnak szembe annak eszmeiségével, a szükségesnek látszó átértékelődéseket a liberális alapelvek tiszteletben tartása mellett viszik keresztül.⁴⁷²

Marga megítélése szerint Kymlicka megközelítésének sajátosságát az adja, hogy a kanadai szerző „az egyéni szabadság liberalizmustól való elválaszthatatlanságát és a közösségen belüli egyenlő elosztásának szükségszerűségét” hangsúlyozza. Kymlicka abból indul ki – vélekedik Andrei Marga –, hogy a liberalizmus alapelveinek a megfogalmazásakor Rawls és Dworkin nem voltak tekintettel a kulturális hovatartozásra, és következésképpen elmu-

469 | Relații etnice și teoria politică occidentală. In: *Altera*. V. évf., 10. sz., 1999, 95-148; valamint Teoria și practica multiculturalismului canadian. In: *Altera*. V. évf., 12. sz., 1999, 48-68.

470 | De la cosmopolitismul luminilor la naționalismul liberal. In: *A Treia Europă*. 2. sz., 1998, 439-450; *Államok, nemzetek és kultúrák*. In: *Korunk*. 1998/7, 67-79, valamint: Kosmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. In: *Kellék*, 17. sz., 2000, 27-56.

471 | Liberalizmusul astăzi. In: Andrei Marga: *Filosofia unificării europene*, Cluj, Biblioteca Apostrof, 1997, 340-390.

472 | *I. m.*, 379.

lasztották felismerni „a kulturális differenciálódás jelentőségét a modern társadalmak körülményei között”. Ahhoz, hogy a liberalizmus szembe tudjon nézni a kortárs világ kihívásaival, a liberális alapelvek megszövegezését ki kell egészíteni – „a kulturális struktúra [jelentőségének a] felismeréséből kiindulva éppen” – olyan fogalmakkal, amelyek képesek megragadni „az állampolgári szabadság olyan dimenzióit is, amelyek a kulturális beágyazottságot megfelelő módon jelenítik meg”. Az így felfogott liberalizmus – állapítja meg Marga, összefoglalván mintegy Kymlicka hozzájárulásának a lényegét a liberális alapelvek újrafogalmazásához – „túllép azon a vádon, hogy az egyén védelmére összpontosítván a figyelmét, elhanyagolja a közösség szükségleteit, és ennek köszönhetően megfelelő módon jeleníti meg az ezekkel [a szükségletekkel] kapcsolatos kulturális hátteret”.⁴⁷³

Egy, a „különbségek világában” a demokrácia esélyeit feszegető átfogó tanulmányában Adrian Miroiu provokatív oldalakat szentel a multikulturális állampolgárság elméletének, valamint azoknak a konzekvenciáknak, amelyek Kymlicka elméletéből Romániára nézvést adódnak.⁴⁷⁴ Miroiu, akit mindenekelőtt az foglalkoztatja, hogy milyen esélyei vannak a liberalizmusnak arra, hogy kompatibilis maradjon a multikulturalizmussal, különösképpen akkor, ha a különböző kulturális közösségeknek egymástól gyökeresen eltérő elképzeléseik vannak a társadalmi igazságosságról, arra kérdez rá tanulmányában, hogy, „milyen mértékben lehet indokoltként elfogadni a mi országunk esetében azokat a politikákat, amelyek a nemzeti kisebbségek kulturális hagyományainak a fennmaradását és éltetését fogják eredményezni, olyan körülmények között, amikor a liberális demokrácia kibontakozása lesz meghatározó az országban”.⁴⁷⁵ A multikulturalizmus Romániában ez idő szerint lehetséges értelmezéseiről szóló „nyilvános viták előterében” gyakran bukkan fel – állapítja meg Miroiu – a nemzeti kisebbségek által követelt kollektív jogok kérdése, és azzal kapcsolatosan az a dilemma, hogy az ország jelenlegi körülményei között a kollektív jogok intézményesítése „elfogadható-e vagy sem?”. A rangos román filozófus szerint a kérdés ilyenként való megfogalmazása túlhaladott, a dilemmát pedig jócskán meghaladták az események, minekutána „Románia parlamentjében képvisellel rendelkeznek a nemzeti kisebbségek, és az ehhez való jogot az alkotmány biztosítja”. A csoport-specifikus jogok Kymlicka által leltárba foglalt három kategóriáját illetően azonban, amelyek az etnokulturális közösségek sajátságai szerint kínálják az intézményes megoldások változatait – a román kritikus olvasatában: **1.** a politikai intézményekben való speciális képviselési jogok; **2.** önkormányzati jogok; **3.** polietnikus jogok –, Miroiunak az a véleménye, hogy „a kollektív jogok ellenzői nem az első, hanem a második kategóriáról beszélnek”, minálunk hatályosak lévén az első kategóriához tartozó jogosítványok. A román teoretikus álláspontja e kérdést illetően annyira érdekes – és tegyük hozzá: problematikus -, hogy szükségesnek látszik a vonatkozó megállapításait egész terjedelmükben idézni. A következőket írja: „Létezik egy másik alapvető különbségtétel is Kymlickánál: ő azt

473 | *I. m.*, 382.

474 | *Democrația într-o lume a diferențelor*. In: Adrian Miroiu: *Filosofie fără haine de gală*. Bukarest, All Educațional, 1998, 199-242.

475 | *I. m.*, 233.

hangsúlyozza, hogy minden olyan témafelvetés esetében, amely valamely csoporthoz való tartozásból fakadó jogokkal függ össze, különbséget tenni az olyan esetek között, amelyekben az illető jogok az egyén és a társadalom viszonyát szabályozzák, és az olyan esetek között, amelyekben az illető jogok által szabályozott viszony az egyén és közössége kapcsolatára szorítkozik. Kymlicka szerint csupán az előbbi típusú jogokat lehet liberális-demokratikus szempontból elfogadhatóaknak tekinteni. Úgy gondolom, hogy egy itthoni példa nagyon jól megvilágítaná ennek a különbségtételnek a lényegét. Sokat beszéltek nálunk arról, hogy legyen-e magyar egyetem a mi országunkban. Egyfelől, az RMDSZ képviselői azt hangoztatták, hogy ennek az egyetemnek a visszatartása egyenértékű volna annak elismerésével, hogy Románia magyar nemzetiségű állampolgárainak a jogai nincsenek biztosítva; másfelől az is elhangzott, hogy az oktatáshoz való jogot csak bizonyos szintekig szükséges biztosítani (például az egyetemig). Mindkét álláspont elhibázott. Arra visszavezethetően, hogy különböző kérdésekre adják meg a választ. Amikor a Romániában élő magyar nemzetiségű állampolgárok azon jogáról van szó, hogy anyanyelvükön tanulhassanak, ezt a jogot nem lehet leszűkíteni az egyetem előtti oktatásra. Azért, mert ez a jog az illető állampolgárok és a társadalom egészének a viszonyát szabályozza. Következésképpen nemcsak hogy elfogadható, de éppenséggel szükségszerű, hogy létezzen például magyar nyelvű egyetemi oktatás. Egy magyar nyelvű egyetem létesítése ezzel szemben más. Ebben az esetben ugyanis már nem az egyén és a társadalom egésze közötti viszonyról van szó, hanem az egyén és az etnikai csoport közötti viszonyról, amelyhez tartozik. A belső megszorítások alkalmazása azonban – a csoport által, tulajdon tagjaival szemben – nem olyan eljárás, állítja Kymlicka, amelyet liberális-demokratikus nézőpontból indokoltnak lehetne tekinteni.⁴⁷⁶

Aligha férhet kétség ahhoz, hogy Adrian Miroiu árnyalt elemzése a multikulturális állampolgárság elméletének fontos vonatkozásait ragadja meg és annak lényeges terminológiai különbségeivel operál. Következtetése megítélésem szerint mégis elhibázott, arra visszavezethetően, hogy az elmélet további fontos klauzulái kerülnek el a figyelmét, mint például az etnikulturális közösségek morális egyenlőségére vonatkozó kitétel, amelynek értelmében nem lehet megtenni azt a különbséget a társadalom egésze és az etnikai csoport között, amelyet Miroiu javasol. Elkerüli továbbá a kritikus figyelmét a kisebbségi jogok liberális elméletének az a kitétele is, hogy a nemzeti kisebbségeknek joguk van az intézményes szempontból teljes – tehát egyetemet is magába foglaló – szocietális kultúra fenntartásához. A multikulturális állampolgárság elmélete éppen azt tűzi ki célul, hogy az általa javasolt intézményes megoldások a nemzeti kisebbségek tagjait *közösségként* és ne eredendő kulturális kontextusukból kiszakított egyénekként integrálja a többség által uralt politikai közösségbe. Ezt figyelembe véve, az önálló egyetemhez való jog követelését – félretéve most mind e követelés politikai opportunitásának vagy időszerűségének, mind a megvalósíthatóság kérdését – nem lehet a kisebbség tagjaival szemben alkalmazott, *belső megszorításként* értelmezni. Nincs ugyanis arról szó, hogy a közösség fiataljainak kötelező módon az igényelt oktatási intéz-

ményben kellene elvégezniük a tanulmányaikat – ami indokoltá tenné Adrian Miroiu belső megszorításokkal kapcsolatos aggodalmait -, hanem csupán a saját, intézményi szempontból teljes szocietális kultúrához való jog alapján megfogalmazott követelésről. Adrian Miroiunak igaza van ezzel szemben, amikor hozzáteszi, hogy az illető kérdéssel kapcsolatosan „nem vette észre, hogy sor került volna olyan analitikus, koncepciózusabb érvelésre, amely túlment volna a politikai jellegű nyilatkozatokon”.⁴⁷⁷

Egy terjedelmes és alaposan dokumentált tanulmányában, amelyet egy, a kisebbségi jogok liberális elméletének közép-kelet-európai relevancia-esélyeit fölmérni hivatott nemzetközi ankét keretei között dolgozott ki⁴⁷⁸, Gabriel Andreescu kétségeinek ad hangot azzal kapcsolatban, hogy indokolt volna az európai kontinens egy bizonyos részén sajtósági megközelítések jogosultságáról beszélni, illetve különbséget tenni egyáltalán „keleti versus nyugati politikai filozófia között”.⁴⁷⁹ Andreescu négy érvet hoz fel álláspontjának alátámasztására: 1. „adva van az etikai értékek univerzalizmusa, akárcsak az emberi jogok univerzalizmusa. Az etikai értékek univerzalizmusának mértékadónak kell lennie azoknak a problémáknak a viszonylatában is, amelyeket kisebbségben élő közösségek vetnek fel”; 2. „a kortárs társadalmak legfontosabb kérdései, mind a nyugatiaké, mind (a történelmi lemaradás következtében mi tagadás: fokozottabb mértékben) a keletieké, nem a történelmi fejlődés sajátosságaihoz, hanem a modernitás kihívásaival függenek össze”; 3. „a társadalmak belső dinamikája (...) és hihetetlenül [gyors] keveredése egy globális társadalomban”; 4. „egy társadalom funkcionális rendszer mindenekelőtt, amely arra van kényszerítve, hogy feltárja és megoldja az élet sajátos problémáit”.⁴⁸⁰

Miután számba veszi a kulturális megosztottság fontosabb romániai elemeit-adottságait, és elemzi a multikulturalitás kezelésnek a diktatúra utáni időszakban elterjedt módozatait – amely időszakot a politikai élet élestollú elemzője úgy írja körül egyébként, mint amelyet egyaránt jellemzett „a romániai kisebbségek jogaiért és ezen jogok ellen folytatott harc” –, Gabriel Andreescu fölteszi a kérdést, „hogy valóban szükség van-e egy sajátos politikai elméletre, amely megoldásokat kínálna a romániai kulturális megosztottságból fakadó problémák kezelésére?” A lehetséges válaszok után kutakodva, Andreescu arra a következtetésre jut, hogy noha a politikai megfontolások és normatív standardok minden kétséget kizáróan időtálló hivatkozási alapot kínálnak, illúzió volna „abban a hitben ringatnunk magunkat, hogy az etnikai béke irányába mutató fejlődés fontos lépéseit tisztán politológiai spekulációkból lehetne levezetni”.⁴⁸¹ Konkrétabban, Andreescu Rorty-ra hivatkozik az adott szövegösszefüggésben, aki szerint az emberi jogok, a kisebbségi jogokat is beleértve, „szenvélyességet és bátorságot feltételeznek, nem racionalitást és elméletet”. E felfogás és beállítottság értelmében minden olyan törekvés, amely „az emberi jo-

477 | *I. m.*, 235.

478 | Oxford University Press, megjelenés alatt.

479 | Gândire universală, realități orientale: o evaluare a drepturilor minorităților naționale în România. In: *Altera*. V. évf., 10. sz., 148-175.

480 | *I. m.*, 149.

481 | *I. m.*, 162.

gok filozófiai alapjait próbálja megtalálni, filozófiai szempontból kudarcra van ítélve, gyakorlati szempontból pedig hűjával van minden haszonnak”,⁴⁸²

E markáns állásfoglalás ellenére, amelyet nyilvánvalóan befolyásolt a sokat tapasztalt emberjogi aktivista nézőpontja, Gabriel Andreescu nem fogalmaz meg egyetlen érdemi ellenvetést sem a kisebbségi jogok liberális elméletével kapcsolatban. Következésképpen megállapítható, hogy, elutasítván a megkülönböztető bánásmód jogosultságát Közép- és Kelet-Európa tekintetében, Andreescu hallgatólagosan elismeri – végül is – a kisebbségi jogok liberális elméletének relevanciáját a kontinens középső és dél-keleti térségeiben. „Európa középső és keleti régióinak politikai fejlődése – írja – demokratikus és, távolatlag, jómódban élő társadalmakat fog eredményezni. Íme, ezért nem lehet semmi olyanról beszélni, ami a térség valamiféle »specifikumaként« indokoltá tenné a kisebbségi kérdés sajátosságos megközelítését, szemben a nyugati modellekkel, elképzelésekkel, illetve standardokkal. A módszerek költségeivel, illetve a politikai természetű kérdésekkel kapcsolatos problémák, amelyek az átmenet természetéből adódnak, megoldódnak idővel.”⁴⁸³ Hogy milyen nehézségekkel kell számolni azonban egy etnikulturális szempontból megosztott, diktatúra utáni állapotok közepette kibontakozó társadalom demokratizálódása során, azt bővebben is látni fogjuk a *Következtetések: Multikulturális demokrácia?* című zárófejezetben.⁴⁸⁴

482 | *I. m.*, 166-167.

483 | *I. m.*, 169.

484 | E munka szerzője román és magyar változatban közölt tanulmányt arról, hogy Kymlicka elméletének mely vonatkozásai lehetnek relevánsak a multikulturalizmus fogalmának értelmezéséről szóló romániai vitákra nézvést. Vö.: Salat Levente: Puncte de vedere la interpretarea multiculturalismului în România. In: *Altera* VI. évf., 13. sz., 23-47, valamint Szempontok a multikulturalizmus fogalmának romániai értelmezéséhez. In: *Magyar Kisebbség*. VI. évf., 19. sz., 2000/1, 1226-253.

